

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

รูปิ ภิกฺขเว อนตฺตา รูปญจ หิทิ ภิกฺขเว อตฺตา อภวิสฺส นยิทํ รูปิ อาพาธาย สํวตฺเตยฺยาติ.

อนุสนธิพระสัทธรรมเทศนา มีบุพพาปสืบเนื่องเป็นลำดับมา วาระนี้จักได้พรรณนาพระประวัติของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า, ตอน

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

อนุสาสนีที่เป็นปณณกะ ด้วยมิได้เสด็จออกทรงบิณฑบาต ลำดับนั้น ท่านพระวโปะ และท่านพระภัททิยะ ทั้ง ๒ ก็ได้บรรลุโศดาปัตติผล, แล้วถวายตนเป็นอุปัสมบันในพระศาสนา ดังท่านพระอัญญาโกณฑัญญะนั้น ท่านทั้ง ๓ ที่ได้รับพรพาอุปสมบทแล้วก็เที่ยวภิกขาจาร นำอาหารบิณฑบาตมาถวายแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และท่านพระมหานามและท่านพระอัสสชิ, ต่อมาท่านทั้ง ๒

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

นั้นเที่ยงหรือไม่เที่ยง? ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ไม่เที่ยงพระเจ้าข้า. ก็รูปที่ไม่เที่ยงนั้น เป็นสุขหรือเป็นทุกข์เล่า? ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า **ทุกข์** ภนฺเต รูปนั้นเป็นทุกข์พระเจ้าข้า. พระองค์จึงได้ตรัสถามต่อไปว่า **ยมปฺนานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ** สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา **กฺลฺลํ นุ ตํ สมฺนุปสฺสิตุํ** ควรแล้วหรือที่จะตามเห็นซึ่งรูปนั้นว่า **เอตํ มม** รูปนั้นเป็น

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ในสังขาร ในวิญญาน เมื่อหน่ายย่อมคลายความคิด เพราะคลายความติด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมอยู่อย่างนั้น จิตของท่านปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดอยู่ว่า สันชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ เสร็จกิจ ไม่มีกิจอื่นที่ต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกดังนี้

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ข้อที่ทรงปรทานเหตุผลว่า ปัญจขันธี้ได้ชื่อว่าไม่ใช่ตน เพราะเป็นไปเพื่ออาพาธ สัตว์ไม่ได้สมหวังในปัญจขันธ้นั้น นี้ย่อมสองความตรงกันข้ามว่า อัตตาคือตัวตนไม่อาพาธ และเป็นที่หวังได้.

ข้อที่ทรงจำแนกธรรมออกเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อนัตตา อัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อริยสาวก สัมมาปัญญา จิต วิมุตติ ญาณนั้น ย่อม

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ข้อที่ทรงแสดงสัมมาปัญญาไว้ในตอนพิจารณา และทรงแสดงญาณไว้ในตอนวิมุตตินี้ ย่อมสองความว่า ปัญญากับญาณเกิดในที่ต่างกัน.

เมื่อได้ใจความดังนี้แล้ว บัดนี้จักได้ขยายความต่อไป ธรรมชั้นนี้เป็นธรรมชั้นสูงละเอียดสุขุม และทรงแสดงแก่นักปราชญ์ ผู้สนใจในธรรม จะนั้นเมื่อทรงแสดงแต่ชื่อ ท่านผู้ฟังก็เข้าใจดี ได้สำเร็จผลตามปรารถนา ครั้นตกมา

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ที่สุดมาเป็นมนุษย์ที่โง่ แล้วเป็นมนุษย์ที่ฉลาด เหล่านี้เรียกว่าอาคมันหรืออัตตา เมื่อได้รู้ธรรมบริบูรณ์แล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ ก็เรียกว่า มหาคมัน หรือมหาอัตตา ครั้นสิ้นชีพ ก็กลับเข้าสู่สภาพเดิม คือปรมาคมัน หรือบรมอัตตาอีก นี่แสดงโดยประวัติ. แต่โดยพยัญชนะคำว่าอัตตานัน ได้แก่สภาพที่ยังเป็นไป หรือสภาพซึ่งยังต้องเสวยผลของกรรม, โดยความซึ่งเป็นปฏิปักษ์นัยแก่พระสูตรนี้

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

คือ มหาภูตรูป ๑ อุปาทยารูป ๑.

เวทนานั้น ได้แก่กิริยารูเสวยซึ่งสุขทุกข์หรืออทุกข์มสุข อันเกิดเพราะสัมผัส ดังพระบาลีในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (หน้า ๑๐๕) ว่า **สุขาปิ เวทียติ ทุกฺขาปิ เวทียติ อทุกข์มสุขปิ เวทียติ** กิริยาที่เสวยสุขบ้างทุกข์บ้าง อทุกข์มสุขบ้าง เวทยิตติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา เวทนาติ จูจฺจติ

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ที่เรียกว่าสัญญา เพราะเป็นกิริยาที่รู้พร้อมดังนี้. โดยอรรถ ได้แก่งิริยาที่รู้จำรู้หมาย ซึ่งอารมณ์ภายนอก คือรู้จำหมาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เรียกตามชื่ออายตนะภายนอกว่า รูปสัญญา สัญญาในรูป, สัททสัญญา สัญญาในเสียง เป็นต้น รู้จำรู้หมายอย่างไร พระบาลีในที่นั้นแสดงไว้ว่า **นิลปิ สญฺขานติ** รู้จำหมายซึ่งสีเขียวบ้าง **ปิตกปิ สญฺขานติ**

วิชาญชาเทศนา กัณฑ์ที่ ๗ <p>อนัตตลักษณะสูตร</p>
พระสุพจนมุนี (ผิน สุวโจ ป. ๖) วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
พระธรรมเทศนาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ทรงแสดงพระธรรมเทศนาอนัตตลักษณะสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ คือพระภิกษุทั้ง ๕ ให้สถิตอยู่ในโลกุตตรคุณ ธรรมากิสมย์อันพิเศษ พร้อมด้วยอธิบายความในอนัตตลักษณะสูตรนั้นเป็นลำดับไป.

ดำเนินความว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ที่เหลือก็ได้สำเร็จโศดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลครบทั้ง ๕ และได้บรรพชาอุปสมบทเป็นอุปัสมบันแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงเริ่มตรัสพระธรรมเทศนาอนัตตลักษณะสูตร โดยยกเอาปัญจขันธขึ้นแสดงเป็นอย่างๆ ตามพระบาลีไวยากรณ์ภายิต ฌ เบื้องต้นนั้น (อันพระสงฆ์จะได้สาธยาย ฌ กาลบัดนี้)

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ของเรา **เอโส หมสมฺมิ** นั้นเป็นเรา **เอโส เม อตฺตา** นั้นเป็นตัวตนของเรา ภิกษุปัญจวัคคีย์ทูลตอบว่า **โน เหตํ ภนฺเต** ควรหามิได้พระเจ้าข้า ดังนี้ แต่ นั้นทรงยกเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ขึ้นทรงแสดง และตรัสถามความเห็นของพระปัญจวัคคีย์ โดยนัยนั้นทีละอย่าง แล้วจึงทรงสอนให้พิจารณาด้วยสัมมาปัญญาต่อไปว่า **ตสฺมาติห ภิกฺขเว** เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุ

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ในพระธรรมเทศนานี้ คงถือใจความได้เป็นข้อๆ ดังนี้.

๑. ทรงปฎิเสธจำเพาะปัญจขันธว่าเป็นอนัตตา. ๒. ทรงแสดงว่าพระอริยสาวกพิจารณาเห็นปัญจขันธว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมเกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้น. ๓. ได้ธรรม ๑๒ ชื่อ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อัตตา อนัตตา สัมมาปัญญา

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

สองความว่า ธรรมเหล่านั้นมีชื่ออย่างหนึ่งๆ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน.

ข้อที่ทรงแสดงแต่ชื่อโดยไม่ทรงอธิบายลักษณะก่อน ผู้ฟังก็เข้าใจได้นั้น ย่อมแสดงว่าชื่อธรรมเหล่านี้ได้มีมาก่อนแล้ว ไม่ใช่พระองค์ทรงแต่งตั้งขึ้นเอง.

ข้อที่ทรงแสดงว่า อริยสาวกใช้สัมมาปัญญาพิจารณาเห็นปัญจขันธว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานัน ย่อมแสดงว่า พระอริยสาวกไม่ใช่ปัญจขันธ.

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ภายหลังต่างกันด้วยชั้นของบุคคล ภาษา กาละ เทศะ เป็นต้น จึงกลายเป็นเข้าใจยาก แม้แต่ในครั้งพุทธกาลนั่นเอง หลังจากทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตรนี้แล้ว ก็ยังมีผู้ถามถึงเรื่องปัญจขันธแต่ละอย่างๆ ว่า หมายความว่าอย่างไร เป็นต้น เพราะเหตุนี้ จักอธิบายธรรมเหล่านี้ แต่จักอธิบายคำว่าตนก่อน.

คำว่าอัตตา คือตนนี้ เป็นของเก่า เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาพราหมณ์

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ก็ได้แก่สภาพที่ไม่อาพาธ สภาพที่อยู่ในอำนาจบังคับได้ สภาพที่ไม่ตกอยู่ในพระไตรลักษณ์ เรียกว่าอัตตา นี่เป็นคำอธิบายคำว่า อัตตา แต่ในที่อื่นท่านแสดงสิ่งที่เป็นอนัตตา ด้วยลักษณะ ๔ อย่าง คือ ๑ ไม่เป็นไปในอำนาจ ๒ ตรงข้ามกับอัตตา ๓ เป็นธรรมชาติว่างเปล่า ๔ ไม่มีเจ้าของ, ส่วนที่ตรงกันข้ามกับลักษณะทั้ง ๔ นี้ชื่อว่า อัตตา.

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ที่เรียกว่า เวทนา เพราะเป็นกิริยาที่รู้เสวยดังนี้. ตามพระบาลีนี้ ทรงหมายเอากิริยาที่เสวย เป็นเวทนา ไม่ได้หมายเอาสุขทุกข์ หรืออทุกข์มสุข เป็นเวทนา. แต่ในที่อื่นแสดงว่าเวทนาเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นอทุกข์มสุขก็มี เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ได้เวทนานี้เป็น ๒ ประการ คือเวทนาตัวเดิมซึ่งยังไม่ประสมประการ ๑ เวทนาที่ประสมแล้วประการ ๑ เวทนาตัวที่ประสมแล้วนั้น เมื่อเสวยสุข

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

รู้จำหมายซึ่งสีเหลืองบ้าง **โลหิตกปิ สญฺขานติ** รู้จำหมายสีแดงบ้าง **โอทาติปิ สญฺขานติ** รู้จำหมายสีขาวบ้าง นี่แสดงอาการจำหมายของสัญญาทางรูปว่า รูปมีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นนิทสัน เมื่อถือพระบาลีนี้เป็นหลัก เทียบทางเสียง ก็ได้แก่จำหมายเสียงว่าเสียงสัตว์ เสียงคน เสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เทียบทางกลิ่น ก็ได้แก่จำกลิ่นหอม กลิ่นเหม็น กลิ่นเปรี้ยว กลิ่นบูด.

วิชาญชาเทศนา กัณฑ์ที่ ๗ <p>อนัตตลักษณะสูตร</p>
พระสุพจนมุนี (ผิน สุวโจ ป. ๖) วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร
พระธรรมเทศนาในอภิลักขิตกาลทางพระพุทธศาสนา
คณะธรรมยุต
จัดพิมพ์เผยแพร่

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

หมดความสงสัยในสัตตสาสน์ คือพระโอวาทของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งท่านถือเอาความว่า ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ได้เป็นพระอริยบุคคลโศดาบัน มีคุณธรรมพิเศษดังนี้แล้ว จึงกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท และได้รับพระพุทธานุญาต ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้ว ต่อแต่นั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงโอวาทอนุสาสน์สั่งสอน ท่านทั้ง ๔ ที่เหลือนั้น ด้วยพระ

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

พระบาลีว่า **รูปิ ภิกฺขเว อนตฺตา** เป็นอาทินัน แปลความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ก็ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาไซ้ร้ รูปนี้ก็จักไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ ทั้งสัตว์ก็จะพึงได้ตามประสงค์ ว่ารูปของเรางจะเป็นอย่างนี้ อย่าได้เป็นอย่างนี้เลย เพราะเหตุที่รูปนี้เป็นอนัตตา รูปนี้จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ สัตว์ย่อมไม่ได้สมหวัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านย่อมสำคัญซึ่งรูปนั้นเป็นไฉน ว่ารูป

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตอนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อันใด อยู่ในที่ไกลก็ดี ที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตนของเรา ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงอย่างนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ดับแล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

อริยสาวก จิต วิมุตติ ญาณ ดังนี้.

ข้อที่ทรงปฏิเสธว่าปัญจขันธไม่ใช่ตนนั้น ย่อมสองความว่าคนมี แต่คนไม่ใช่ปัญจขันธ และนำชวนให้เห็นว่าธรรมข้ออื่นที่ทรงแสดงไว้ในพระสูตรนี้ เช่น สัมมาปัญญา อริยสาวก จิต วิมุตติ หรือญาณอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแหละเป็นคน.

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ข้อที่ทรงแสดงว่า เมื่ออริยสาวกพิจารณาเห็นปัญจขันธไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้ว ย่อมหน่ายในปัญจขันธ เมื่อหน่าย จิตย่อมหลุดพ้น นั้นย่อมสองความว่า ปัญจขันธกับจิตต่างกันทั้งข้อทั้งลักษณะ คือปัญจขันธมีไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นลักษณะ เป็นหน้าที่ แต่จิตมีพ้นกับไม่พ้นเป็นหน้าที่.

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ถือกันว่า มีสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นที่รวมใหญ่ สิ่งนั้นเรียกว่า ปรมาคมัน หรือบรมอัตตา จัดเป็นชั้นนิพพาน เมื่อบรมอัตตาขึ้นไปอยู่เหนือโลกอย่างนั้นนานเข้า อายากรู้ความเป็นไปของโลก จึงได้แบ่งภาคลงมาเกิดในโลก เพื่อกหาความรู้ ในเบื้องต้น ก็เกิดเป็นสิ่งที่มีความรู้อ่อน เช่นเป็นหญ้า เป็นต้นไม้ แล้วก็เป็นหอย เป็นปู เป็นปลา จน

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

รูปนั้น โดยพยัญชนะ ตามพระบาลีที่ทรงแสดงไว้ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (หน้า ๑๐๕) ว่า **รูปปติติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ จูจฺจติ** สิ่งที่เรียกว่ารูป เพราะย่อมสลายไป ด้วยหนาวและร้อนเป็นต้น, โดยอรรถได้แก่สิ่งที่เป็นวิสัยของอายตนะภายใน ๕ ข้างต้น คือสิ่งที่เป็นคู่กับตา หู จมูก ลิ้น กาย. โดยประเภทย่างย่อ ตามพระบาลีสังยุตตนิกาย (หน้า ๔) มี ๒

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

ก็เป็นสุขเวทนา เสวยทุกข์ก็เป็นทุกข์เวทนา เสวยอทุกข์มสุขก็เป็นอทุกข์มสุข-เวทนา เวทนาภิรียาที่เสวยนี้ เป็นอาการรู้สัมผัสเข้ามหาตน เช่นรู้ว่าอารมณ์ สิ่งนั้นมาประสบตนสบาย อารมณ์สิ่งนั้นมาประสบตนไม่สบาย.

สัญญา นั้น โดยพยัญชนะ แปลว่ากิริยาที่รู้พร้อม ดังพระบาลีในสังยุต-นิกาย ขันธวารวรรค ว่า **สญฺขานาติติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา สญฺญาติ จูจฺจติ**

พระพุทธเจ้าขณะตรัสธรรมเทศนาในโอกาสที่เสด็จออกบิณฑบาต

เทียบทางรส ก็ได้แก่จํารสเปรี้ยว รสขม รสเผ็ด รสมัน. เทียบทางโผฏฐัพพะ ก็ได้แก่งิริยาที่รู้จำหมายสิ่งที่ถูกต้องว่าหยาบว่าละเอียด ว่านุ่ม ว่ากระด้าง. เทียบทางธรรมารมณ์ ก็ได้แก่งิริยาที่จำหมายเรื่องราว รูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นี่เป็นสัญญา.

สังขาร นั้น ได้แก่กิริยาที่ปรุงแต่ง ดังพระบาลีในที่นั้นว่า **สขฺขตํ**

อภิสงฺขโรนัตติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา สงฺขารตฺติ วุจฺจนฺติ
ดูก่อนภิกขุทั้งหลายที่เรียกว่าสังขาร เพราะเป็นกิริยาที่ปรุงแต่งสังขตะ. สังขารนั้นโดยตรงได้แก่เจตะหรือสัญญาเจตะ ดังพระบาลีนั้นแสดงว่า
ฉยิเม ภิกฺขเว เจตนาภายา รูปสญฺเจตนา ฯลฯ ธมฺมสญฺเจตนา อิเม วุจฺจนฺติ
ภิกฺขเว สงฺขารา แปลว่า หมู่แห่งเจตนาเหล่านี้ คือ รูปสัญญาเจตนา ความจงใจในรูป ฯลฯ ธัมมสัญญาเจตนา

รูปสญฺเจตนา

ทางกายทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า สิ่งที่มาถูกต้องแข็งหรือไม่แข็ง เทียบทางมโนทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า ธรรมารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี้เป็นวิญญาน.

นามขันธ์ ๔ นี้ เมื่อเรียงตามอาการที่เกิดขึ้น ก็เป็นวิญญาน เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร หรือเมื่อยกรูปออกเสีย แล้วเขียนเป็นวงกลม

วิญญาน

มติของคณโบราณอันปรารภถึงเรื่องอัตตา โดยย่อก็มีเป็น ๒ พวก พวก ๑ เห็นว่าตนไม่มี อีกพวก ๑ เห็นว่าตนมี พวกที่เห็นว่าตนไม่มีนั้น เป็นอุจเฉททิฎฐิ พวกที่เห็นว่าตนมีอยู่เสมอไปนั้น ก็เป็น สัสสตทิฎฐิ เห็นว่าเที่ยงว่ายั่งยืน ข้อนี้มีพระบาลีพุทธภาษิต ซึ่งตรัสตอบแก่พระอานนท์ อันปรารภถึงคำถามของวัจจโคตรปริพาชก มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งวัจจโคตรปริพาชก

อรรถาธิบาย

ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ซึ่งเหมือนจะแย้งกันก็ติ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้ว ก็จะเห็นได้แจ่มแจ้งว่า ไม่แย้งกันเลยแม้แต่นิดเดียว เพราะพระกาลาพุทธภาษิตที่ตรัสว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตานัน ย่อมสองความตรงกันข้ามว่า ไม่ใช่ธรรมเป็นอัตตา ถ้าเป็นธรรม ก็เป็นอนัตตาโดยเฉพาะ ข้อนี้น่อมเป็นความจริง เพราะมีอุทาหรณ์ในทางโลกที่จะนำมาสาธกให้เห็นได้หลาย

อรรถาธิบาย

เมื่อได้ความว่าตนมีเช่นนั้นแล้ว อะไรเล่าเป็นคน ก็มีมติแตกต่างกันอีก แต่เมื่อจะกล่าวโดยย่อแล้ว ก็มีอยู่ ๒ ประเภท คือพวก ๑ ถือว่าสิ่งที่รวมกันเป็นคน เมื่อแยกออกก็ไม่ใช่ตน โดยให้อุปมาเปรียบเทียบกับ เหมือนอย่าง เรือหรือเรือเป็นต้น คำนี้มีขึ้นเพราะรวมทัพสัมภาระเหล่านั้นเข้า แต่เมื่อแยกออกจากกันแล้ว ก็หาเรือหรือหาเรือไม่ได้ อีกพวก ๑ เห็นว่า ปัญจขันธ์

อรรถาธิบาย

แต่ละอย่างก็ไม่ใช่ตน เพราะสิ่งนั้นก็ไปตามลำพังตามธรรมดาอยู่นั่นเอง ไม่มากไม่น้อย หรือแปรเปลี่ยนสภาพเป็นอย่างอื่นไปได้ เช่นลมหายใจซึ่งบุคคลสูดเข้ามาเป็นลมภายใน และจะยึดถือว่าเป็นตน เมื่อบุคคลหายใจออกไป คนก็ไม่มี แม้ธาตุน้ำ ธาตุดิน ซึ่งอยู่ในร่างกายนี้ก็เช่นกัน ถ้าจะถือว่าธาตุน้ำหรือธาตุดินที่บริโภคเข้ามาในร่างกายเป็นคนเพราะเป็นภายใน เมื่อสิ่งนั้นกลับ

อรรถาธิบาย

ออกรูปกายนี้ก็จะโตใหญ่ ไม่มีที่อยู่ หรือจะมีแต่ออกไปฝ่ายเดียว ร่างกายนี้ก็จะไม่มีอะไรปรากฏเหลืออยู่ได้ ถ้าจะถือธาตุที่ออกไปเป็นคน ธาตุที่เข้ามาก็ไม่ใช่ตน เมื่อเป็นเช่นนั้น จะหาคนที่บริบูรณ์ไม่ได้ มีได้แต่เพียงครั้งเดียว เสียอย่างเดียว แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็เช่นกัน เวทนานั้นมี ๓ คือ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข ถ้าจะถือว่าสุขเป็นคน ทุกข์ก็ไม่ใช่ตน ถือทุกข์เป็นคน สุขก็

อรรถาธิบาย

อยู่เสมอ จนปรากฏตัวปัจจุบันไม่ได้ว่าอยู่ตรงไหน เมื่อเป็นเช่นนั้น คนก็อยู่ที่ไม่มี ไม่รู้ นั่นเอง ปัญจขันธ์หมายไม่ได้ดังนี้ และเมื่อปัญจขันธ์นั้น บุคคลจะไปยึดถือ ก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น กล่าวคืออวัยวะของร่างกายไม่ได้เพิ่มขึ้นหรือขาดไป เพราะความยึดถือหรือเพราะสมมติเลย แต่พื้นชั้นของผู้ยึดถือย่อมตั้ง ย่อมเกิดย่อมเจริญขึ้นอยู่เสมอ ทับกลมอยู่ในภายใน นี่แหละเป็นตัว นี่แหละ

อรรถาธิบาย

นามขันธ์เป็นไปเพื่ออาพาธ.

เมื่อปรากฏชัดว่า ปัญจขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน บังคับไม่ได้ เช่นนี้แล้ว ใครจะไปตามเห็นว่า ปัญจขันธ์เป็นตัวตนอีกบ้าง เพราะฉะนั้นเมื่อพระอริยสาวกใช้ปัญญาพิจารณาโดยชอบแล้ว จึงหน่ายในปัญจขันธ์ เมื่อนำยในปัญจขันธ์ ก็เลศซึ่งเป็นเครื่องผูกจิตใจติดอยู่กับปัญจขันธ์ก็หมดไป

อรรถาธิบาย

ความดังพรรณนามาด้วยประการดังนี้.

ความจงใจในธรรมารมณ์อย่างนี้ เรียกว่าสังขาร.

วิญญาน นั้น โดยอาการได้แก่งิริยาที่รู้สึกทางทวารในเมื่ออารมณ์ประสบ เช่นรูปมากระทบตา เกิดความรู้สึกว่ารูป เสียงมากระทบหูเกิดความรู้สึกว่า เสียง เป็นต้น ความรู้สึกทางทวารอย่างนี้ เรียกว่าวิญญาน เรียกตามชื่อทวารโดยบาลีว่า **จกฺขุวิญญาน** วิญญานเกิดทางจักขุ **โสตวิญญาน**

อรรถาธิบาย

วิญญานก็จะอยู่เป็นลำดับที่ต้น เพราะฉะนั้น เวลาเกิด วิญญานจึงเกิดก่อนแล้วเกิดเป็นเวทนา สัญญา สังขาร นี่เป็นอธิบายในขันธ์ ๕.

จิตนั้นได้แก่ธรรมชาติผู้ให้สำเร็จความคิด. จิตนี้มีในรูปใด นามขันธ์ ๔ ก็มีในรูปนั้น ถ้ารูปใดไม่มีจิต รูปนั้นก็เหมือนท่อนไม้ เพราะฉะนั้น ทั้ง ๒ อย่าง จึงต้องอาศัยกัน คือถ้าไม่มีจิต รูปก็เป็นท่อนไม้ ถ้าไม่มีรูป จิตก็ไม่มีที่อาศัย

อรรถาธิบาย

เข้าไปเฝ้าทูลถามว่าตนมีหรือไม่ถึง ๓ ครั้ง พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์ ครั้นวัจจโคตรทูลลากลับไปแล้ว ท่านพระอานนท์ทูลถามถึงเหตุที่ไม่ทรงพยากรณ์ ก็ตรัสตอบว่า ถ้าจะพยากรณ์ว่าตนมี คำพยากรณ์นั้นก็จะเป็นไปด้วยภาวะของสมณพราหมณ์ ที่เป็นสัสสตทิฎฐิ เมื่อเป็นเช่นนั้น ญาณที่เห็นอนัตตา ก็จะไม่เกิดขึ้นแก่วัจจโคตรได้ ถ้าจักพยากรณ์ว่าตนไม่มี (เสมอไป) คำพยากรณ์นั้นก็

อรรถาธิบาย

ประการ เช่น ธนบัตรเงินตราเป็นต้น ความจริงเป็นเป็นของกลางของประเทศ ไม่ใช่ของใครผู้ใดผู้หนึ่ง แต่เมื่อมาอยู่กับผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็เป็นเจ้าของ มีสิทธิ์ใช้ได้ตามจำนวนของมาตรฐานนั้นๆ ย่อมเหมือนกับแสดงว่า ผู้นั้นเป็นเจ้าของจริงๆ มีอำนาจที่จะใช้ได้ตามปรารถนา คือจะใช้มากก็ได้ใช้น้อยก็ได้ แต่เมื่อใช้ไปแล้ว ก็หมดสิทธิ์ที่จะเป็นเจ้าของทันทีที่จะล่วงล้ำอีกไม่ได้ นี่จึงเห็นได้ว่าตาม

อรรถาธิบาย

นี้เป็น **อตุตา** ตัวตนทั้งหมด แม้ตายไปแล้วร่างกายนั้นจะถูกนำไปฝังไปทิ้งไว้ ณ ที่ใดก็ตาม เมื่อถึงคราวที่พระผู้เป็นเจ้ามาโปรดแล้ว วิญญานก็จะเข้าร่างเดิมนั้น กลับขึ้นเป็นคนธรรมดาได้อีก มตินี้เห็นว่าปัญจขันธ์เป็นคนทั้งหมด แต่ที่ตายก็วิญญานพัก ร่างกายหยุดชั่วคราว อีกพวก ๑ เห็นว่า ไม่ใช่เป็นคนทั้งหมดอย่างนั้น เป็นคนเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง ตามมติของคนว่ารูปเป็นอัตตา

อรรถาธิบาย

ออกไปแล้ว คนก็จักไม่มีอีก และจิตก็ไม่ใช่ตน เพราะถ้าจะถือจิตเป็นคนแล้ว เมื่อจิตหมดอาสวะก็จะบังคับให้กลับมาสู่อาสวะได้อีก เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ในกายจิตตสูตรว่า การถือจิตเป็นคนนั้น ถือร่างกายเป็นคนยังดีกว่า ดังนี้.

รูปขันธ์ ซึ่งตรัสปฏิเสธว่าเป็น อนัตตา นอกจากประธานเหตุผลเป็น

อรรถาธิบาย

ไม่ใช่ หรือถืออทุกขมสุขเป็นคน สุขและทุกข์ก็ไม่ใช่ตน เพราะมีลักษณะตรงกันข้าม ถ้าจะถือทั้ง ๓ อย่างเป็นคน ก็จะหาคนที่บริบูรณ์ไม่ได้ เพราะเวทนาทั้ง ๓ นี้ไม่เกิดในขณะเดียวพร้อมกัน หรือจะถือว่าสิ่งที่ดับเป็นคน สิ่งที่เกิดก็ไม่ใช่ตน เมื่อเป็นเช่นนั้นคนที่คือ **อนิจฺจํ ทุกฺขํ** นั่นเอง **อนิจฺจํ ทุกฺขํ** นั่นก็แสดงแล้วว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา

อรรถาธิบาย

เป็นคน นี่แหละเป็นที่ตั้งแห่งสุขและทุกข์ทางใจ ไม่ใช่ปัญจขันธ์หรือสิ่งอื่นที่เป็นภายนอก เพราะเหตุฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสปฏิเสธปัญจขันธ์ว่าเป็นอนัตตา.

อนึ่ง นามขันธ์ ๔ นั้นย่อมมีรูปเป็นที่ตั้ง เป็นไปตามรูปขันธ์ เหมือนน้ำที่เป็นไปตามภาชนะ ถ้าภาชนะกลม น้ำในภาชนะนั้นก็กลมไปด้วย หรือ

อรรถาธิบาย

จิตก็หลุดพ้นจากปัญจขันธ์ได้ เพราะจิตกับปัญจขันธ์ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ปัญจขันธ์เป็นธรรมชาติที่เกิดแก่เจ็บตาย หรือไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา คือเป็นอนัตตาทางโลก ซึ่งมีสามัญลักษณะครบทั้ง ๓ แต่จิตนั้นไม่เกิด ไม่มีแก่ ไม่มีเจ็บ ไม่มีตาย จะเห็นได้จากบุคคลนี้เอง ซึ่งปัญจขันธ์เกิดแล้วตายไปอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น เมื่อจิตมาอยู่กับปัญจขันธ์และยึดถือเอาว่า เป็นตัวเป็น

วิญญานเกิดทางโสต เป็นต้น. โดยลักษณะ ซึ่งทรงแสดงชีวหาวิญญานเป็นตัวอย่าง ได้แกความรู้สึกรสว่าเปรี้ยวว่าขม เป็นต้น นี่ทรงแสดงทางชีวหาทวารเป็นนิทัศน์ แต่เมื่อถือตามพระบาลีนี้เป็นหลักเทียบทางจักขุทวารก็ได้แก่ความรู้สึกว่ารูปใหญ่ รูปเล็ก เทียบทางโสตทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่าเสียงดัง เสียงไม่ดัง เทียบทางฆานทวาร ก็ได้แก่ความรู้สึกว่า กลิ่นเหม็น กลิ่นหอม เทียบ

อรรถาธิบาย

อาการของจิตก็ปรากฏไม่ได้ เหมือนกับไฟที่ไม่มีเชื้อ แสงและสีของไฟก็ปรากฏไม่ได้ฉะนั้น แสงสว่างของไฟก็ดี สีของไฟก็ดี ไม่ใช่ตัวไฟ เป็นแต่อาการของไฟ ถ้าจะถือแสงสว่างเป็นไฟแล้ว เมื่อแสงสว่างดับไป ไฟซึ่งเป็นตัวเดโชธาตุก็ไม่มี หรือจะถือสีเหลืองเป็นไฟ สีแดงหรือสีอื่น ๆ ก็ไม่ใช่ไฟ สิ่งเหล่านี้เป็นอาการของไฟทั้งนั้น เหมือนกับนาม ๔ เป็นอาการของจิต ฉะนั้น.

อรรถาธิบาย

จะไปร่วมกับภาวะของสมณพราหมณ์ที่เป็นอุจเฉททิฎฐิ เมื่อเป็นเช่นนั้น จักเป็นเหตุให้วัจจโคตรซึ่งหลงอยู่แล้วกลับหลงมากขึ้น อาศัยพยากรณ์นี้ และพระวาทาที่ตรัสปฏิเสธปัญจขันธ์ว่า ไม่ใช่ตน เป็นหลักเครื่องพิจารณา และอาศัยพระบาลีในที่อื่นเป็นเครื่องประกอบ จึงให้สำเร็จสันนิษฐาน ถือเอาความได้ว่า ตนมี แม้จะมีกาลาพุทธภาษิตซึ่งเป็นหลักฐานว่า **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา**

อรรถาธิบาย

ธรรมชาติ วัตถุสิ่งนั้นเป็นกลาง ไม่ใช่ของใครผู้ใดผู้หนึ่ง แต่ที่มาเป็นของบุคคลขึ้น เพราะความยึดถือชั่วคราวชั่วคราวนั่นเอง ดังนั้นเป็นต้น จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติเป็นอนัตตา แต่ที่เป็นอัตตา เพราะความยึดถือซึ่งไม่ใช่ธรรมดา ได้แก่งิริยาที่เอาบุคคลเข้าไปแทรกแซง จึงเป็นอันยุติได้ว่า ตนมี แต่มิเพียงยึดถือ ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่มีตน ดังนี้.

อรรถาธิบาย

บ้าง เวทนาเป็นอัตตาบ้าง สัญญาเป็นอัตตาบ้าง สังขารเป็นอัตตาบ้างว่าวิญญานเป็นอัตตาบ้าง. แต่มิควรรถกถาจารย์ถือว่าจิตเป็นตน ดังคำว่า **อตุตา** นาม **จิตฺตํ** จิตชื่อว่าตนดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดว่าไม่ใช่ตน ดังนิพนธ์พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า **รูปิ ภิกฺขเว อนตฺตา**
ดูก่อนภิกขุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน

อรรถาธิบาย

เครื่องพิจารณาว่า เป็นของเป็นไปเพื่ออาพาธ ไม่เป็นไปตามใจหวัง ดังมีความแจ้งอยู่ในพระสูตรนั้นแล้ว ยังมีทางที่จะพิสูจน์เห็นได้อีกว่า รูปกายของคนหรือสัตว์ที่ปรากฏอยู่นี้ แยกเป็นส่วนใหญ่ได้ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ในสิ่งเหล่านี้ต้องหมุนเวียนกันอยู่เสมอ จะอยู่คงที่ไม่ได้ เช่น น้ำที่ดื่มเข้ามาแล้วน้ำก็ต้องซึมซาบไหลออกไป ลมที่สูดเข้ามาแล้วลมก็ต้องระบายออกไป ถ้าไม่

อรรถาธิบาย

อนึ่ง ร่างกายของคนเราย่อมดำเนินอยู่เสมอ คือเป็นทารก เป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นเฒ่าเป็นแก่ วนเวียนเปลี่ยนกันอยู่อย่างนี้ จะถือว่าระยะไหนเป็นคน ถ้าถือระยะทารกเป็นคน เมื่อระยะทารกนั้นเป็นอดีตล่วงไปแล้ว บัดนี้คนก็ไม่มี หรือจะถือว่าบัดนี้เป็นคน เมื่อเป็นทารกก็ไม่ใช่ตน และจะถือว่า ปัจจุบันนี้เป็นคน ก็รู้ไม่ได้ว่า บัดนี้อยู่ตรงไหน เพราะหัวใจและปอดเต้น และขยับตัว

อรรถาธิบาย

เหมือนแสงไฟที่ปรากฏขึ้น ย่อมเป็นไปตามเชื้อ คือถ้าไฟปรากฏขึ้น เพราะมี โดหะเป็นเชื้อ แสงก็เป็นไปอีกอย่างหนึ่ง เป็นไปตามเชื้อนั้นๆ ฉนใด นามขันธ์ก็เป็นไปตามรูปขันธ์ฉนั้นนั่น เมื่อรูปขันธ์อาพาธ นามขันธ์ก็พลอยอาพาธไปด้วย จะพึงเห็นได้ที่คนแก่ทรพล สังขารคือความคิดก็ชักทรพล รูปนามขันธ์นั้นเอง ถูกความไม่เที่ยง เป็นทุกข์บีบคั้นอยู่รอบด้าน นี่จึงเป็นพยานให้เห็นได้ว่า

อรรถาธิบาย

คนจึงถูกทุกข์ซึ่งเฝ้าอยู่ที่ปัญจขันธ์ แลบเข้าเฝ้าจิต ทำให้จิตคันรน แต่ถึงอย่างนั้นจิตก็ไม่ตาย ถ้าจิตตายแล้ว วิบากทั้งหลายก็จะไม่ติดต่ออยู่ได้ **อิมสุมิณฺจ ปน เวยฺยกรณสุมี ภณฺณฺมาเน**
เมื่อพระธรรมเทศนาไวยারণ-ภาษิตนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย ได้สำเร็จกิจแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งมีเนื้อ

อรรถาธิบาย